

bâd mahallesine yerleşip orada bir han-kah kurdu. Delhi'den yalnız bir defa hacca gitmek için ayrıldı ve hayatının geri kalan kısmını hankahta geçirdi.

Bâkî-Billâh'ın irşad devri ancak iki üç yıl devam etti. Fakat bu kısa süre içinde, kendisinden önce Orta Asya'dan gelen Nakşibendî şeyhlerinden çok daha tesirli bir faaliyet göstererek Nakşibendî tarikatını Hindistan topraklarında kökleştirmeyi başardı. Müridlerine "zıkr-ı hafî" telkin ederken onların kalplerine tesir etmek için bütün himmetini sarf ederdi; öyle ki, "kalplerindeki maddî izler onlara ilâhî hakikati idrak yollarını bir daha kapatamazdı" (Keşmî, s. 19).

Bâkî-Billâh kırk yaşındayken 25 Rebî-ülâhîr 1012 (2 Ekim 1603) tarihinde vefat etti. Delhi'de Hz. Peygamber'in ayak bastığına inanıldığı için Kademgâh diye anılan bir yerin yakınlarında toprağa verildi. Daha sonra kabrinin etrafında geniş bir mezarlık meydana geldi. Kabrinin bulunduğu Nebî Kerîm mahallesinde bugün Hindûlar oturmaktadır. Bâkî-Billâh'ın mezarı Delhi müslümanları için önemli bir ziyaretgâhtır.

Bâkî-Billâh'ın iki oğlu Hâce Ubeydullah ve Hâce Muhammed Abdullah, Nakşibendî yolunu benimsemekle beraber semâî câiz görmekle bu tarikatın usullerinden bir ölçüde uzaklaşmışlardır. Başlıca halifeleri, Hint Moğolları ordusunda subaylık yapan Hâce Hüsameddin, Bâkî-Billâh'ın vefatından sonra defalarca Hicaz'a giden ve Nakşibendî tarikatını Arap ülkelerinde yayan Şeyh Tâceddin b. Zekerîyyâ, Bâkî-Billâh'ın ilk müridlerinden olan Şeyh İlâhdâd ve en önemlisi İmâm-ı Rabbânî olarak tanınan Şeyh Ahmed-i Serhendî'dir. 1592 yılında Delhi'ye giderek Bâkî-Billâh'a intisap eden İmâm-ı Rabbânî'nin mânevî gelişmesinde Bâkî-Billâh'ın etkisi büyüktür. Serhendî'den şeyhine yirmi kadar mektup yazan ve kendisini ziyaret için iki defa daha Delhi'ye giden İmâm-ı Rabbânî, *vahdet-i vücûd** nazariyesine bağlı kalan Bâkî-Billâh'ın ölümünden sonra vahdet-i şühûd nazariyesini ortaya koyarak Nakşibendiyye tarikatına yeni bir yön vermiştir. Nakşibendiyye tarikatı, onun kurucusu olduğu Müceddidiyye kolu vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Bâkî-Billâh Nakşibendî tarikatından başka Yesevî, Kübrevî, Kâdirî ve Çiştî tarikatlarından da icâzetliydi.

Eserleri. 1. *Küllîyyât-ı Hâce Bâkî-Billâh* (India Office [Londra], Delhi, Persian

1095). 2. *Melfûzât* (India Office [Londra], Delhi 1058). 3. *Mektûbât-ı Şerîf*. Bâkî-Billâh'ın Farsça yazdığı mektupların Urduca tercümesidir (Lahor 1923). 4. *Mektûbât* (India Office [Londra], Delhi, Persian 1132). 5. *İrfânîyyât-ı Bâkî*. Bâkî-Billâh'ın iki mesnevisini, kırk altı rubâîsini ve "Sil-silenâme" ile "Sâkinâme" adlı manzumelerini ihtiva eder (nşr. Seyyid Nizâmeddin Ahmed Kâzımî, Delhi 1390). 6. *Meşnevî-yi Hâce Bâkî-Billâh* (Lahor 1333). Bu eserinde *İrfânîyyât-ı Bâkî*'dekilerin dışında kalan mesnevileri mevcuttur. 7. *Risâle-yi Şerîfe*. Abdürrahim Nakşibendî'nin *İrşâd-ı Rahîmiyye* adlı eserinin sonundadır (Delhi 1333). 8. *Meşâyih-i Tu-ruk-ı Erba'a* (nşr. Gulâm Mustafa Han, Karaçi 1389).

Bâkî-Billâh'ın iki rubâîsini müridi İmâm-ı Rabbânî *Keşfü'l-gayn fi şerh-i rubâ'îyyeteyn* (Delhi 1310) adıyla şerhetmiş, Reşid Ahmed Erşed onun hakkında *Hayât-ı Bâkî* (Karaçi 1969) adlı bir monografi kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Muhammed Murad el-Kazânî, *Tezyîlû'r-Reşhât* (Reşhât içinde), Mekke 1300, s. 7-19; Muhammed Hâşim Keşmî, *Zübdetü'l-makâmât*, Kanpûr 1307, s. 5-88; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Leknev 1322, s. 106-107; Gulâm Server Lahûrî, *Hâzinetü'l-aşfiyâ*, Kanpûr 1333, I, 605-607; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, V, 196-200; Athar Abbas Rizvî, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, Leknev 1965, s. 185-201; a.mlf., *A History of Sufism in India*, Delhi 1983, II, 185-196; Seyyid Ahmed Han, *Âşârû's-senâdîd*, Karaçi 1966, s. 122-123; Reşid Ahmed Erşed, *Hayât-ı Bâkî*, Karaçi 1969; Bedreddin Serhendî, *Haðarâtü'l-kuds* (nşr. Mevlânâ Mahbûb-ı ilâhî), Lahor 1971, s. 43-48; Muhammed İkrâm, *Râd-i Keuşer*, Lahor 1975, s. 190-211; Nurbahş Tevekkülî, *Tezkire-i Meşâyih-i Nakşibendiyye*, Lahor 1976, s. 163-187; Muhammed Hasan Müceddidi, *Hâlât-ı Meşâyih-i Nakşibendiyye-i Müceddidiyye*, Lahor, ts., s. 131; A. S. Bazmee Ansari, "Bâkî Bi'llâh", *EI*² (İng.), I, 957; a.mlf., "Bâkî-Billâh", *İDMİ*, III, 982-983; I. H. Siddiquî, "Bâkî Bi'llâh", *EI*² Suppl. (İng.), s. 121-122; J. G. J. Ter Haar, "Bâqibellâh Nağşbandî", *Elr*, III, 728-729.

HAMİD ALGAR

BÂKİHANLI

(ö. 1846)

Türk asıllı

Azerbaycanlı tarihçi, şair ve edip.

4 Zilhicce 1208'de (3 Temmuz 1794) Bakû yakınlarında Emîr Hacıan köyünde doğdu. Asıl adı Abbas Kulî Ağa olup Bakû hanlarından Mirza Mehmed Han'ın

oğludur. Ruslar tarafından daha çok Bâkihanof lakabı ile anılır. Şiirlerinde Kud-sî mahlasını kullanmıştır.

Ülkede süren savaşlar yüzünden on yedi yaşına kadar ancak Farsça'yı öğrenebildi. Daha sonra Kuba'ya gitti ve orada on yıl kalarak başta Arapça olmak üzere döneminin geçerli ilimlerini tahsil etti. 1820'de Kafkas Rus orduları kumandanı General Yermolof Bâkihanlı'yı Tiflis'e getirip Rus hizmetine aldı. Bâkihanlı burada Rusça öğrendi, Batı edebiyatı ile çeşitli ilimleri tanıma imkânı buldu. Bir süre sonra görevi gereği Şirvan, Ermenistan, Dağıstan, Çerkezistan, Gürcistan, Anadolu ve İran'ı gezme fırsatını elde etti. Buraların halkı ve özellikleri hakkında bilgi edindi.

1813 Rus-İran, 1830 Rus-Türk savaşları ve barış antlaşmaları sırasında Rus generali Paskievic'in tercümanlığını yaptı. 1833'te çıktığı ikinci seyahati sırasında iki yıla yakın bir süre Don bölgesinden başlayarak Ukrayna, Rusya, Litvanya, Letonya ve Polonya'yı dolaştı; bu ülkelerin tanınmış fikir adamlarıyla tanıştı. Dönüşte ilim ve fazileten başka dünyada her şeyin boş olduğuna kanaat getirip Kuba şehrinde yerleşerek eserlerini yazmaya başladı. Burada F. Bodenstedt ve Berezin gibi Alman ve Rus müsteşrikleri tarafından da ziyaret ve takdir edilen Bâkihanlı'nın evi bilgin ve şairlerin toplantı yeri oldu. Hayatının sonlarına doğru İstanbul'a gitti (3 Ekim 1846), orada Osmanlı bilgin ve şairleriyle tanıştı. *Esrârü'l-melekât* adlı Farsça eserinin yine kendisi tarafından yapılan Arapça tercümesini Sultan Abdülmecid'e sundu. Aynı yıl hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı, fakat hastalanarak yolda vefat etti ve Mekke ile Medine arasında Vâdiifâtıma'da defnedildi.

Eserleri. 1. *Gülüstan-ı İrem*. Bir önsöz, beş bölüm (tabaka) ve bir hâtmeden meydana gelen ve Bâkihanlı'ya büyük şöhret sağlayan bu Farsça eser, Şirvan ve Dağıstan'ın eski çağlardan başlayarak Ruslar'la İranlılar'ın Gülüstan Antlaşması'na (1813) kadar gelen tarihini ihtiva eder. Müellif eserinin sonunda Şirvan ve komşu ülkelerin ileri gelen bilgin ve kişilerinin hal tercümeleriyle kendi biyografisini de verir. Bu tarihini yazarken çok sayıda İslâm coğrafya ve tarih eserleriyle Bizans ve Ermeni tarihlerinden de faydalanmıştır. Batı kültürü hakkında bilgi sahibi olması, eserini tam olmasa bile metot ve olayları anlatış tarzı

bakımından Doğu'da yazılmış benzerlerinden ayırmaktadır. Bununla beraber eserde diğer İslâm tarihlerinde olduğu gibi, söz konusu edilen dönemlerin sosyal ve iktisadî durumu ile halkın yaşayışı hakkında hiç bilgi verilmemiş, ayrıca faydalanan kaynaklardan alınan bilgiler de bir incelemeye tâbi tutulmamıştır. *Gülüştân-ı İrem*'in önce müellif tarafından yapılan Rusça tercümesi (Bakü 1926), daha sonra Âzerî Türkçesi'yle olan çevirisi Azerbaycan Sovyet Sosyalist İlimler Akademisi yayınları arasında basılmıştır (1951). Farsça metni ise Âzerîce, İngilizce ve Farsça önsözle birlikte Abdülkerim Alizâde, Muhammed Aka Sultanof, Muhammed Azerli, Ejder Ali Asgarzâde ve Fâzıl Babayef tarafından neşredilmiştir (Bakü 1970). 2. *Kânûn-ı Kud-sî*. Farsça bir dil bilgisi kitabıdır. Çarın emriyle müellifi tarafından Rusça'ya da çevrilmiş ve Farsça metniyle birlikte Tiflis'te (1831) ve Tahran'da (1344 hş.) basılmıştır. 3. *Esrârü'l-melekût*. Müellif Farsça olarak kaleme aldığı bu eserinde Batlamyus ve Kopernik'in astronomiyle ilgili sisteminden bahsederken bunun daha önce Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığına işaret eder. Eserin kendisi tarafından yapılan Arapça tercümesini Reşid Paşa'nın emriyle Hayâtîzâde Seyyid Şeref Halil Efendi *Efkârü'l-ceberût* adıyla Türkçe'ye çevirmiş ve eser yayımlanmıştır (İstanbul 1265). 4. *Kitâb-ı Askeriyye*. Türkçe olup Kuba halkından Asker adlı bir gencin hayat hikâyesidir. Manzum ve mensur parçalardan oluşur. Eser Mirza Ebû'l-Hasan Vezirof'un Türk dil bilgisi hakkında yazdığı *Kavâid-i Züiyye* adlı Rusça eserine seçtiği Türkçe metinler arasında yer almıştır (Bakü 1902, s. 112-130).

Bâkîhanlı'nın henüz yayımlanmamış olan diğer eserleri ise şunlardır: 1. *Kitâb-ı Riyâzû'l-kuds*. Türkçe olan bu eser, Kerbelâ'da şehid edilen Hz. Hüseyin'den başlayarak Hz. Ali soyundan gelen on dört kişinin hal tercümesini ihtiva etmektedir. 2. *Keşfü'l-garâ'ib*. Farsça olup Amerika kıtası hakkında bazı bilgiler ihtiva eder. 3. *Tehzîb-i Ahlâk*. Bu eser de Farsça olup Grek, Arap ve Avrupalı yazarlara göre ahlâk ilminden ve ayrıca felsefeden bahseder. 4. *Aynü'l-mîzân*. Arapça olup mantıkla ilgili konulara dairdir. 5. *Coğrafyâ*. Farsça bir genel coğrafya kitabıdır. 6. *Mişkâtü'l-en-vâr*. Ahlâkla ilgili bazı Farsça manzume-

lerden ibarettir. 7. *Mecâmî-i Eş'âr*. Bâkîhanlı'nın Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerini ihtiva etmektedir. Bu şiirlerden Arapça ve Farsça olanlarının birçoğu Bakü'de neşredilen *Füyûzât* gazetesinde (1907, nr. 28) çıkmıştır. 8. *Nasîhat-nâme*. Çocuklar için sade Türkçe ile yazılmış bir öğüt kitabıdır. 9. *Mir'âtü'l-cemâl*. Farsça şiirlerinin toplandığı bir eserdir.

Bâkîhanlı'nın, yazmış olduğu eserlerle Âzerî Türkleri'nin medeniyet alanında uyanmaları üzerinde büyük etkisi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâkîhanof, *Gülüştân-ı İrem* (nşr. Abdülkerim Alizâde v.dğr.), Bakü 1970, s. 216, 220; a.mlf., *Efkârü'l-ceberût fî tercemeti Esrârü'l-melekût* (trc. Hayâtîzâde Seyyid Şeref Halil Efendi), İstanbul 1265, s. 2-3, 7; F. Berezin, *Putessetviye Po Dagestanu Zakavkazyyu*, Kazan 1850, I, 65, 74; *Mélanges Asiatiques*, Petersburg 1852, I, 167-168; II, 56; F. Bodenstedt, *Les Peuples de Caucase*, Paris 1859, s. 279; Mirza Hasan Efendi, *Âsâr-ı Dâğıstân*, Bakü 1902, s. 221-223; Feridun Bey Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı Materyalları*, Bakü 1925, I/2, s. 279-301; Storey, *Persian Literature*, s. 425-426; Djeyhoun Bey Hadjibeyli, "Un Historien Azerbaidjanian du début du XVIIe siècle: 'Âbbas Kouli Agha Bakikhanoff", *JA*, CCVII (1925), s. 149-157; Ahmet Caferoğlu, "Abbaskuli Aka Bakihanof-Kudsi: *Gülüştân-ı İrem*", *TM*, II (1926), s. 595-597; A. I. Altstad, "Abbas Kulu Agha Bakikhanlı on Education", *The Turkish Studies Association Bulletin*, XII/1, Michigan 1988, s. 13; M. Fuad Köprülü, "Abbas Kulu", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1935, I, 18-22; A. Bennigsen, "Bâkîkhânî", *El²* (Fr.), I, 987-988.

TAHSİN YAZICI

BÂKİRE

(bk. BİKR).

BAKKÂLİ

(البقالی)

Ebü'l-Fazl Muhammed
b. Ebî'l-Kâsım b. Bâbcûk (Baycûk)
el-Hârizmî el-Bakkâlî
(ö. 562/1167)

Tefsir ve nahiv âlimi.

Hârizm'in Cürcâniye şehrinde doğduğu anlaşılan Bakkâlî hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Daha çok kuru yiyecekler alıp sattığı için Bakkâl (Arap olmayanların söyleyişiyle Bakkâlî) diye meşhur olduğu, ayrıca "zeynü'l-meşâyih" lakabıyla anıldığı bilinmektedir. Âdemî'nin nahivle ilgili kitabını ezberlediği için

Âdemî diye de tanınmaktadır. Meşhur müfessir ve dilci Zemahşerî'nin önde gelen talebelerindendi. Ayrıca hadiste de ondan faydalandı. Hocasının ölümü üzerine talebelerinin başına geçerek onun yerini aldı ve kısa zamanda meşhur oldu.

Tefsir ve nahiv alanındaki eserleri yanında Hanefî fıkıhındaki bilgisi ve güzel ahlâkı ile de tanınan Bakkâlî, 29 Cemâziyelâhir 562'de (22 Nisan 1167) yetmiş yaşının üzerinde Cürcâniye'de öldü. Bu tarih bazı kaynaklarda 561 (1166), 576 (1180) ve 586 (1190) olarak da zikredilmiştir.

Eserleri. 1. *Tefsîrü'l-Bakkâlî*. Sadece VII. cildi hakkında bilgi bulunan ve Arapça olan bu eser, kaynaklarda Bakkâlî'ye nisbet edilen *Miftâhu't-tenzîl* adlı tefsir olmalıdır. 247 varak hacmindeki bu cilt, Tâhâ sûresinin başından Sebe' sûresinin sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmekte olup son sayfasında VIII. cildin Kasas sûresiyle başlayacağına işaret edilmiştir (bk. Süleymâniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 99). Buna göre eserin tamamının yaklaşık on iki cilt kadar olduğu tahmin edilebilir. 2. *Terâcimü'l-e'â-cim*. Farsça muhtasar bir Kur'an luga-tı (satır arası tercüme) mahiyetinde olan eserde kısa bir Arapça mukaddimenin ardından besmele ve Fâtiha sûresindeki kelimelerin açıklamaları yapılmakta, daha sonra Nâs sûresine geçilerek geriye doğru sûreler sırasıyla ele alınmakta ve eser Bakara sûresiyle son bulmaktadır. Bilinen yazma nüshalarından birinin kapağında (Süleymaniye Ktp., Mesih Paşa, nr. 59) adı *Mişbâhu'l-beyân fî tav-zîhi me'âni'l-Kur'ân* şeklinde yazılmış ise de ilk sayfasında *Terâcimü'l-e'â-cim* adı da yer almaktadır (bk. Süleymâniye Ktp., Fâtih, nr. 5176, 65 varak; İbrâhim Efendi, nr. 16/2, 144-183. varaklar; Mesih Paşa, nr. 59, 34 varak; İÜ Ktp., nr. 408, 88 varak; nr. 1182, 82 varak; nr. 1311, 34 varak; Sivas Ziya Bey Ktp., nr. 201, 66 varak). Bazı kaynaklarda eserin adı *et-Terâcim bi-lisâni'l-e'â-cim* olarak zikredilmektedir.

Bakkâlî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *et-Tenbîh 'alâ i'câzi'l-Kur'ân*, *Ez-kârü's-salât*, *Cem'u't-tefârih fî'l-fürâ'*, *el-Esnâ fî şerhi esmâ'il-hüsna*, *Takvîmü'l-lisân*, *el-i'câb fî 'ilmi'l-i'râb*, *Menâzilü'l-'Arab*, *Terğîbü'l-'ilm*.